

DEKLARACIJA O NAZIVU I POLOŽAJU HRVATSKOG KNJIŽEVNOG JEZIKA U POVIJESTI HRVATSKOGA JEZIKA I JEZIKOSLOVLJA

Nakon Brijunskoga plenuma 1966. otpočeo je proces demokratizacije političkoga režima u Jugoslaviji. Nesrpske snage u federacijskim tijelima okoristile su se oslabjelim srbijanskim pozicijama nakon uklanjanja moćnoga ministra unutarnjih poslova Aleksandra Rankovića iz političkoga života te pokreću postupak promjene jugoslavenskoga Ustava, kojemu je bio cilj decentralizacija političkoga i gospodarskoga sustava. Savezna je skupština uputila poziv pojedincima i ustanovama da u demokratskom postupku ustavnih promjena predlože ustavne amandmane. Isti je poziv upućen hrvatskim građanima i institucijama, među ostalima i Matici hrvatskoj (Deklaracija, 1997.: 138.).

Upravni odbor Matice hrvatske odlučio je 9. III. 1967. predložiti jezični amandman sa zahtjevom da se jezični odnosi u Jugoslaviji uredi na temelju avnojske odluke iz 1944. godine, kojom je četirima jugoslavenskim jezicima – hrvatskomu, srpskomu, slovenskomu i makedonskomu – bila zajamčena ravnopravnost na sveukupnom jugoslavenskom državnom teritoriju, uz obvezu da se svi savezni zakoni, odluke i akti imaju donositi na tim četirima jezicima. Dvadesetogodišnjim životom u Jugoslaviji ta je avnojska odluka bila trajno kršena, a nakon usvajanja Novosadskoga dogovora izmijenjen je i jezični članak u Ustavu, pa se namjesto srpskoga i hrvatskoga navodi „srpskohrvatski odnosno hrvatskosrpski“, gdje je riječcu „odnosno“ srpska strana interpretirala kako je riječ o istim jezicima, negirajući postojanje hrvatskoga standarda. Srpski se jezik preko vojske, diplomacije i saveznih institucija – pošte, državnih glasila i biltena, knjiga, radija i televizije – nametao kao državni jezik na cjelokupnom jugoslavenskom području.

Državni je aparat formalnu izjednačenost jezičnoga imena srpskohrvatski / hrvatskosrpski svakodnevno pretvarao u sadržajnu, koja je nerijetko graničila s provokativnošću. Tako je godine 1957. na Radio-Zagrebu zabranjena poraba hrvatskih naziva za mjesece (*siječanj, veljača, ožujak ...*) te poraba hrvatskih riječi poput *tisuća, skladba, skladatelj*. Prosvjedovao je glavni urednik Jezika Ljudevit Jonke, pozivajući se na zaključke Novosadskoga sporazuma, pa je tradicionalno hrvatsko nazivlje vraćeno (Uredništvo Jezika, 1956. – 1957.). Dogovoreni zajednički beogradsko-zagrebački informativni program bio je uređivan tako da su svake večeri u 22 sata glavne vijesti bile iz beogradskoga studija na ekavici. Zagrebačkoj radijskoj postaji upućeni su mnogobrojni prosvjedi. Reagiralo je i uredništvo Jezika, tražeći da se programska shema promijeni tako da se svake druge večeri u to doba emitiraju vijesti iz studija Radio-Zagreba na jekavici (Hamm, Hraste, Jonke, 1957. – 1958.). Jugoslavenskim su prugama tada prometovali vlakovi *Jugoslovenskih železnica* u kojima je bila zabranjena upotreba WC-a „za vreme bavljenja voza“ u stanici. U njima se moglo ugodno putovati ako se rezerviralo „sedište“ u kupeu gdje je radilo „grejanje“ i gdje je bilo „osvetljenje“ (Šimundić, 1970. – 1971.).

Beogradska izdavačka djelatnost gušila je pomoću povlaštenih kamata izdavače u drugim republikama, pa su jeftini ekavski latinični prijevodni naslovi preplavili tržište štokavskih republika. Svojatala se dubrovačka i dalmatinska književnost (Miroslav Pantić), svjetski znanstvenici i uglednici (Erich Fromm) okupljani su po hrvatskom priobalju i otocima u okviru ljetnih škola filozofskoga časopisa Praxis te poticani na izjave o genocidnosti hrvatskoga naroda naspram Srba i Židova (Mihajlo Marković, Milan Kangrga, Predrag Vranicki), kako bi se hrvatski narod u cjelini kompromitirao te onemogućili legitimni zahtjevi njegovih političara, znanstvenika i kulturnih djelatnika za jezičnom, kulturnom i političkom suverenosti. Novosadski je jezični sporazum, unatoč višegodišnjim polemikama i upozorenjima hrvatskih jezikoslovaca (Jonke, Babić, Brozović), zlorabljen upornim pokušajima nametanja ekavice i srpskoga leksika u školama i državnim institucijama na hrvatskom republičkom teritoriju (Istra, Lika), po istom modelu kako je to napravljeno u BiH, o čemu je pisao Alija Isaković (Odjek, Sarajevo, 15. XI. 1965.). Jezično je pitanje u Bosni i Hercegovini naime „riješeno“ tako da je u razdoblju 1945. – 1965. leksički fond beogradiziran izbacivanjem hrvatskih riječi i nazivlja iz javne porabe gdje god se moglo, a ijekavica je privremeno zadržana zbog prevelike ukorijenjenosti u govorima prekodrinskih Srba. Takav se bosanskohercegovački idiom uzimao kao prototip jugoslavenskoga državnoga idioma u (i)jekavskoj inačici te pod nazivom „višenacionalne ravnopravnosti“ nudio kao jezični model Hrvatskoj. Na kraju bi bilo riješeno i pitanje ijekavice. Što nisu uspjeli Skerlić i Belić 1914., uspjeli će, vjerovalo se, njihovi nasljednici u komunističkoj Jugoslaviji.

U Beogradu je potpisnik novosadskoga sporazuma Miodrag S. Lalević izdao jezikoslovni priručnik (1963.) u kojem je likove *Vavilon, Vizant, berza, avgust, Jugosloven, fudbal, spanać, hrišćanin, uopšte* proglasio normativnima na cijelom štokavskom području, a njihove hrvatske inačice *Babilon, Bizant, burza, august, Jugoslaven, nogomet, kršćanin, uopće* proglasio provincijalizmima. Drugi supotpisnik novosadskoga dokumenta, Miloš Moskovljević, otišao je korak dalje. Standardne hrvatske riječi i oblike *cesta, časak, kazalište, kruh, netko, nitko, sveučilište, uzduh, zrak* u svom rječniku proglašava „oblasnima“, a *Šokac* mu je „Srbin katolik Vojvodine i Slavonije“ (Moskovljević, 1963.). Povratkom Karadžićevoj etničkoj nomenklaturi iz 19. st. srpski su jezikoslovci neskriveno iskazivali velikosrpski politički program u kojem je jezik bio odlučujućim čimbenikom. Zagrebom su tih dana šetali titogradski profesori (Đorđe Rašović) i beogradski književnici (Oskar Davičo) te u jezikoslovnim institucijama priređivali predavanja s osnovnom postavkom o nepotrebnosti ustrajanja hrvatske strane na hrvatskom književnom jeziku uz „demokratske“ odredbe novosadskoga sporazuma (Rašović), ili napadali hrvatske jezikoslovce što se suprotstavljaju jednostranim beogradskim interpretacijama novosadskih zaključaka (Davičo). Za takva su se njihova razmišljanja otvarale stranice hrvatskih tjednika (Rašoviću u Telegramu, 1966., br. 308.) i dnevnika (Daviču u Vjesniku, 15. V. 1966.), a prozvanoj hrvatskoj strani nije dopušteno da im u njima odgovori (Jonke, 1966. – 1967.: 79.).

Deklaracija je nastala kao odgovor na takvu velikosrpsku jezičnu politiku, nijekanje hrvatskoga jezika i prava Hrvata da samostalno odlučuju o sadržaju hrvatskoga standardnoga jezika i načelima njegova standardiziranja. Pripremljena je u vrlo kratkom roku

kao ustavni amandman i poslana na potpis hrvatskim institucijama, potom odaslana Saboru SRH i Saveznoj skupštini SFRJ te hrvatskim glasilima. Kako nije rađena pod partijskim pokroviteljstvom i uz znanje CK SKH (Deklaracija, 1997.: 90.), izazvala je šok u hrvatskim i jugoslavenskim partijskim redovima, a objavljena je u Telegramu 17. III. 1967. godine zahvaljujući zamjeniku urednika Slavku Mihaliću, koji je odbio povući tekst iz tiska. Njezini su autori Miroslav Brandt, Dalibor Brozović, Radoslav Katičić, Tomislav Ladan, Slavko Mihalić, Vlatko Pavletić i Slavko Pavešić.

Deklaraciju valja odčitati kao obrazloženje pravnoga podneska upućenoga ustavnopravnoj komisiji jednopartijske komunističke države, koji se stajacim frazemima („tekovine Narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije“, „naše samoupravno socijalističko društvo“, „međusobno bratstvo i socijalistička suradnja“) uklapa u obrasce onodobnoga administrativnoga stila jugoslavenske socijalističke zajednice i njima formalno zaštićuje od mogućih osuda zbog „reakcionizma“. Njegov je ključni sadržaj – zahtjev za ponovnim ustavnopravnim priznanjem hrvatskoga književnoga jezika – kratak, a temelji se na neotuđivu pravu svakoga naroda da svoj jezik naziva vlastitim nacionalnim imenom, te se u tom smislu traži izmjena čl. 131. Ustava SFRJ i predlaže njegova nova formulacija:

„Savezni zakoni i drugi opći akti saveznih organa objavljuju se u autentičnom tekstu na četiri književna jezika naroda Jugoslavije: srpskom, hrvatskom, slovenskom, makedonskom. U službenom saobraćaju organi federacije obavezno se drže načela ravnopravnosti svih jezika naroda Jugoslavije.“

Bilo je to vraćanje Jugoslavije avnojskim zasadama, koje su velikosrbi pokušali potrti po istom modelu kako su to neuspješno pokušavali u monarhističkoj Jugoslaviji.

U obrazloženju zahtjeva autori Deklaracije ulaze u lingvističko raščišćavanje položaja hrvatskoga jezika u odnosu na srpski s obzirom na aktualni novosadski jezični sporazum i učestala osporavanja hrvatske jezične samobitnosti. Formalno tvrde da Novosadski dogovor unatoč deklariranoj zajedničkoj lingvističkoj osnovici hrvatskoga i srpskoga jezika ne niječe pravo svakomu narodu na vlastiti jezični medij kao izraz nacionalnoga i kulturnoga života. Međutim, odredbe novosadskoga sporazuma zaista to pravo onemogućuju jer proglašavaju jedinstvenim ne samo narodni (pučki) jezik Hrvata i Srba nego i književni jezik (točka 1.), unatoč tomu što je drugi sociolingvistička kategorija, pa hrvatski i srpski književni jezici nikako nisu mogli biti jedinstveni jer nisu imali iste jezične povijesti. Osim toga, Novosadski je dogovor predviđao, osim zajedničkoga pravopisa, i izradbu zajedničke znanstvene i strukovne terminologije te zajedničkoga priručnoga općega rječnika. S obzirom na to da su u Pravopisu dviju Matica iz 1960. već bili izjednačeni ekavski i (i)jekavski izgovor s dijelom rješenja u prilog ekavskom (*bezgrešan, modreti, ogrev, pogreška, prevod, prevoz, strelica*), usuprot hrvatskoj jekavskoj porabnoj normi (*bezgrješan, modrjeti, ogrjev, pogrješka, prijevod, prijevoz, strjelica*), te u konačnici prepušteni slobodnom izboru pisca, kao i sastavljeno pisanje futura prvoga kao izrazita odlika srpske pravopisne baštine (*pisaću*), hrvatska je standardna jezična i pravopisna norma već u polazištu bila oštećena, tj. podređena srpskoj standardnoj normi.

Novosadski sporazum nije dopuštao hrvatskomu jeziku samobitnost ni u formalnom smislu, jer je njegova druga točka obvezivala da se u službenoj porabi moraju isticati oba njegova sastavna dijela – hrvatski i srpski. Stoga je i uredništvo Jezika, sukladno odluci Upravnoga odbora Hrvatskoga filološkoga društva, od 16. II. 1961. godine, moralo u podnaslovu promijeniti naziv „hrvatski književni jezik“ u „hrvatskosrpski književni jezik“.¹ Činjenica je da su sve točke novosadskoga sporazuma zbog mogućnosti dvostrukoga tumačenja za hrvatsku stranu bile nepovoljne, pa se ona i sama žalila da se srpska strana hvatala „samo za slovo, a ne i za duh zaključaka“ (Finka, 1966. – 1967.: 68.). Srpski su jezikoslovci interpretirali njegove odredbe u skladu sa svojim velikosrpskim programom, te su, pozivajući se na članke u kojima je izrijekom istaknuta jedinstvenost hrvatskoga i srpskoga jezika, hrvatsku jezičnu sastavnicu jednostavno „apsolvirali“ tako što su ju implicite razumijevali pod imenom srpskohrvatskim. U novosadskom se sporazumu jedina krhka odredba hrvatske jezične samostalnosti nazrijevala u sintagmi „ijekavski izgovor“ (točka 1.). Stoga se pozivanje autora Deklaracije na Novi Sad može tumačiti samo kao formalni oslonac na jedini važeći lingvistički akt koji su obje strane potpisale i od kojega bi se moglo krenuti u reviziji hrvatsko-srpskih jezičnih odnosa u okolnostima nametanja „državnoga jezika“ u liku srpskoga leksika i ekavice na cijelom štokavskom području, za što je srpska strana imala formalno pokriće u točki 8. novosadskoga sporazuma.

Deklaracija je u lingvističkom smislu upravo ciljala na reviziju novosadskoga sporazuma iz 1954. godine. Hrvatska je strana poticaj za svoje zahtjeve dobila nakon što je na Petom skupu jugoslavenskih slavista u Sarajevu 1965. srpska filologinja Milka Ivić javno priznala da

„postoje dve osnovne varijante onoga što se popularno naziva književnim jezikom (a što veće odavno ima svoj precizni naučni termin ‘standardni jezik’ ili ‘jezik kulture’); jedna se govori pretežno u istočnoj polovini srpskohrvatske jezičke teritorije (gde je najveći kulturni centar Beograd) a druga pretežno u zapadnoj (sa Zagrebom kao glavnim centrom). (...) Bez obzira na to kako je Zagrepčanin došao do svoje varijante književnog jezika i kakvi su sve momenti usloveli njenu specifičnu stilizaciju, ta varijanta postoji, ona je sredstvo kojim se širi savremena kultura u široke mase hrvatskog naroda. Mi nemamo prava ni da previdamo njeno postojanje ni da negiramo njen socijalni prestiž.“ (M. Ivić, 1965. – 1966.: 3., 8.)

Nakon rasprave Radosava Boškovića koji je ustvrdio to isto tri desetljeća ranije, na taj se potez srpskoga jezikoslovlja ipak dugo čekalo, a on je uslijedio nakon što je Jonke u Jeziku uveo u južnoslavenske lingvističke razgovore prašku strukturalističku školu i njezin znanstveni aparat, koji je pomogao da se složenost hrvatsko-srpskoga jezičnoga odnosa bolje sagleda i riješi u skladu s dosezima modernoga jezikoslovlja. Milka je Ivić Jonkeu u Sarajevu to javno priznala. U Sarajevu se otvoreno progovorilo o varijantama u statusu samostalnih književnih jezika kao o nečem posve naravnom, a ne kao o potkapanju jezičnoga jedinstva (M. Ivić, 1965. – 1966.: 2.), što je potvrđeno i na Šestom skupu jugoslavenskih slavista u Budvi 1969. godine (Svetozar Marković; v. Babić, 1969. – 1970.: 61.).

---

¹ Prema svjedočenju Stjepana Babića ta je odluka svima teško pala. Ivo je Frangeš tom prilikom rekao: „Danas smo pokopali dragoga mrtvaca, ali ipak mrtvaca.“

Nakon sarajevskoga skupa u ozračju naslućenih demokratskih promjena objavljena su prije Deklaracije tri važna hrvatska jezikoslovna dokumenta te su ona zapravo ugrađena u Deklaraciju. Prvi su Zaključci plenuma Društva književnika Hrvatske o problemima suvremenog jezika hrvatske književnosti, znanosti, školstva i sredstava masovne komunikacije iz 1966. godine, u kojima se prosvjeduje protiv upornih nastojanja velikosrpskih lingvističkih krugova da se na cjelokupnom štokavskom području nametne jedinstvena pravopisna, terminološka, leksička i sintaktička norma. Neposredan je povod istupu hrvatskih književnika bilo tiskanje Moskovljevićeva rječnika (1966.) u kojem ne samo da je

„zanižekan opstanak hrvatskoga naroda, nego je zatrt svaki trag i svim izvedenicama riječi Hrvat“ (Zaključci, 1965. – 1966.).

Druga je Rezolucija Zagrebačkog lingvističkog kruga (12. IV. 1966.) u kojoj se ističe pravo svakoga naroda da suvereno odlučuje o svom jeziku. To je pravo neotuđivo i nikakvim se aktom ne može oduzeti. Naglašava se da je u Novom Sadu i donesen takav akt koji bi to osporio, on bi bio ništavan i bez pravne vrijednosti. Donošenjem zajedničkoga pravopisa za hrvatskosrpski književni jezik to pravo ničim nije okrnjeno, jer je to formalno pitanje riješeno onako kako se u tom trenutku činilo najpovoljnijim. Neosporiva je činjenica da hrvatskosrpski književni jezik postoji u dvjema varijantama, koje su nastale oko kulturnih središta Hrvata i Srba, odnosno u subvarijantama (BiH, Gradišće). Postojanje varijanata ne ometa sporazumijevanje. Svaki narod ima pravo slobodno i neometano razvijati svoju varijantu. Strukturna jezična pitanja rješavaju se zajednički, bez majorizacije, a posebna svaka strana rješava samostalno (Rezolucija, 1965. – 1966.). Treća je Izjava o jedinstvu i varijantama hrvatskosrpskoga književnog jezika Instituta za jezik JAZU u kojoj se upozorava na postupke u srpskom jezikoslovlju kojima se hrvatske književnojezične leksičke, fonološke, tvorbene ili sintaktičke posebnosti proglašuju neknjiževnima, zastarjelima ili pokrajinskima, odnosno ne priznaje im se normativni položaj karakterističan za hrvatski književni jezik (zapadnu varijantu), već se izbor između istokategorijalnih sinonima prepušta vlastitom izboru pisca (govornika). I jednomu i drugomu pristupu – ignoriranju i jezičnom pseudoliberalizmu – svrha je umjetna i neopravdana supremacija jednoga književnoga tipa nad drugim (Institut za jezik JAZU, 1965. – 1966.).

Već je na sarajevskom slavističkom skupu 1965. lingvistički bio demitologiziran i glavni formalni oslonac velikosrpskoga jezikoslovlja, Vuk Stefanović Karadžić, s njegovim pučkim jezikom kao temeljnim izvorom srpske pismenosti, te stavljen u realne okvire:

„isključivo u početnom trenutku stvaranja pismenosti jedne sredine može jezik nepismenih da postane uzor, ali je potpuno deplasirano nepismene i danas smatrati kompetentnim u izgrađivanju jezičke kulture, u vremenu kada je ta kultura već davno osveštena pismenom tradicijom čiji je nosilac – obrazovan sloj naroda“ (M. Ivić, 1965. – 1966.: 2.).

Tu je Milka Ivić ciljala na Karadžićeve pseudosljedbenike u Srbiji (i vukovce u Hrvatskoj na mijeni 19. i 20. stoljeća), koji nisu razumjeli bit njegovih jezičnostandardizacijskih postupaka nego su pučkomaniju razvili toliko da je počela smetati modernizaciji

srpskoga (i hrvatskoga) standarda. Nama je dodati da je Karadžić zaslužan za reformu srpskoga slovoписа i pravopisa te ubrzano uklanjanje slavenosrpskoga u izboru književnoga jezika u Srbiji, ali njegov književnojezični model iz zrele razvojne faze – ijekavica s osloncem na hrvatski književni leksik – nije ondje mogao biti prihvaćen jednostavno stoga što je srpski književni jezik imao drugačiji razvojni put, koji je po svojoj naravi nametao drugačija rješenja od hrvatskih (ekavica, leksik oslonjen na bizantsko-rusko naslijeđe, veći broj usvojenica). Karadžić je velikosrpskim jezikoslovcima i političarima bio samo paravan za koji su se zaklanjali onda kada im je trebalo pod srpski barjak podjarmiti sve ostale štokavce. U tom su smislu njegovo ime i Bečki književni dogovor iz 1850. središnjima i u Uvodnoj riječi novosadskoga Pravopisa 1960. godine, koji je bjelodan dokument velikosrpskih jezičnih presezanja:

„ono što je započeto bečkim Književnim dogovorom nastavljeno je g. 1954. u Novom Sadu“ (Pravopis, 1960.: 5).

Upravo protiv bečkoga duha „jednoga naroda, jednoga jezika i jedne književnosti“ ustaje Deklaracija 1967. i u tom je njezina povijesna veličina, vrijednost i međašnost. Ona je značila definitivno napuštanje Karadžićeva mita i u socijalističkoj Hrvatskoj, a time i lingvističkoga velikosrpstva u hrvatskom jezikoslovlju. Ona je omogućila časno iskupljenje ne samo Miroslavu Krleži i Vlatku Pavletiću ili suautoru Razlika Petru Guberini, koji su naknadno potpisali novosadski sporazum, nego je i njegovim sutvorcima s hrvatske strane pružila priliku da nepravdu počinjenu u Novom Sadu hrvatskomu jeziku i, u krajnjoj konsekvenciji, hrvatskomu narodu kao njegovu tvorcu i pronositelju, najposlije isprave podupiranjem deklaracijskoga teksta (Ljudevit Jonke), koji je jedno i drugo – hrvatski narod i njegov jezik – afirmirao u najboljem smislu.

Ta je poruka Deklaracije među Hrvatima prepoznata i otuda jednodušnost u potpori tomu tekstu, koji je prepoznao i hrvatski čovjek u inozemstvu, ocijenivši ga

„kao visoki medjaš u ovome stoljeću, koji dijeli bivše od budućega, i označuje granicu pokornosti od pobune, sluganstva od ponosa“ (Nikolić, 1967.: 21).

Tekst je preveden na njemački i francuski te s Apelom hrvatskih književnika i pisaca u emigraciji objavljen u Nikolićevoj Hrvatskoj reviji (1967., br. 1. – 2., str. 3. – 20.) pa se s njegovim sadržajem i hrvatskom borbom za nacionalnu i političku emancipaciju mogao upoznati kulturni svijet, a u povodu njegove objave izrađen je u Münchenu prigodni zlatnik i srebrenjak s likom Marka Marulića na jednoj i natpisom Deklaracija o hrvatskom jeziku na drugoj strani.

Službena jugoslavenska politika prepoznala ga je kao pravni akt kojim je prvi put nakon 1945. ozbiljno načet ne samo jezični nego i velikosrpski državni monopolizam te je stoga reagirala barbarski i brutalno na njegove tvorce i potpisnike. Odmah po objavljivanju Deklaracije na noge je bila dignuta cjelokupna hrvatska i jugoslavenska politička struktura, zaredale su osude i kritike, među ostalima i izmanipuliranoga radništva na mitinzima u Radi Končaru, Prvomajskoj, Janku Gredelju, Elki i dr. (Deklaracija, 1997.: 92.), s kojim se Broz, u proleterskom duhu, solidarizirao i nakon što su ispucane prve salve odaslao protujezikoslovnu poruku:

„Mi, drugovi, ne živimo od gramatike, od ovog ili onog dijalekta, već od onog što stvore stvaralačke ruke naših radnih ljudi.“ (Deklaracija, 1997.: 92.)

Prve odluke o partijskim kaznama hrvatskih pisaca, znanstvenih i kulturnih djelatnika objavljene su u Studentskom listu 4. IV. U Saveznoj skupštini Jakov Galić govori o Deklaraciji kao mračnjačkom činu, puču, linču, političkom udaru (Deklaracija, 1997.: 78.). Zaredala su masovna isključenja iz SK, Krleža je podnio ostavku na članstvo u CK SKH, a u travnju su započela i hrvatska posipanja pepelom. Književnik Gustav Krklec povukao je potpis s Deklaracije. U ozračju straha i partijskoga pogroma, koji Dalibor Brozović ocjenjuje jednom od najtragičnijih epizoda u modernoj povijesti hrvatskoga naroda (Deklaracija, 1997.: 96), hrvatski su se jezikoslovci ponijeli dosljedno i čvrsto: iza Deklaracije nije stajala skupina partijskomu nadzoru izmaknutih nacionalista, nego znanstvenici koji su pred jugoslavensku političku javnost iznijeli neprijeporne činjenice o postojanju višestoljetne hrvatske jezične i književne samobitnosti, o težnji hrvatskoga naroda za jezičnom identifikacijom izvan nametanoga srpskoga imena te o naravnom pravu svakoga naroda da sam odlučuje o ključnim sastavnicama svoga nacionalnoga bića.

Ispod oštih izjava partijskih tijela ipak su se nazrijevali tragovi hrvatske jezične pobjede, koji su ulijevali snagu da se ne posustane. Izvršni komitet Centralnoga komiteta Saveza komunista Hrvatske donio je 21. XII. 1967. odluku prema kojoj znanstveni i praktični razlozi pokazuju da ne postoje razlozi za ukidanje Novosadskoga dogovora, no priznaje se postojanje književnojezičnih varijanata i upućuje na razvijanje obiju te osuđuju

„izvjesne pojedinačne tendencije da se stare, nacionalističke ideje iz tzv. ‘Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika’ podmetnu javnosti kao naučne rasprave o jeziku.“ (Izvršni komiteti, 1967. – 1968.: 65.)

Jezično se pitanje proglašava političkim i znanstvenim, a Deklaracija reakcionarnim činom po ideološkom sadržaju, sa znanstvenoga gledišta konzervativnom, jer je „daleko od modernih naučnih koncepcija o jeziku“ (Izvršni komiteti, 1967. – 1968.: 65.).

Iste su odluke po partijskoj direktivi donijeli centralni komiteti ostalih štokavskih republika. Izvršni komitet Centralnoga komiteta Saveza komunista Srbije raspravljao je 30. XII. 1967. ne samo o posljedicama Deklaracije nego i Predloga za razmišljanje, teksta koji je u duhu Deklaracije u ožujku 1967. bila sastavila skupina od 40-ak srpskih pisaca pri Udruženju književnika Srbije. Podupirući Deklaraciju, izjavljuju da će se hrvatski i srpski jezik u buduće razvijati u punoj samostalnosti i ravnopravnosti u skladu s pravom svakoga naroda da svoj jezik razvija samostalno. Isto je pravo ustavnim propisima valjalo osigurati svim Hrvatima koji žive na teritoriju SR Srbije i svim Srbima koji žive na teritoriju SR Hrvatske te se stoga predlaže da se u Ustav SR Srbije i SR Hrvatske unesu propisi koji osiguravaju svim Hrvatima i Srbima pravo na školovanje na svom jeziku i pismu i po svojim nacionalnim programima, pravo na porabu svoga nacionalnoga jezika i pisma u općenju sa svim organima vlasti, pravo na stvaranje svojih kulturnih društava, zavičajnih muzeja, izdavačkih i novinskih poduzeća te neometano i slobodno njegovanje svih vidova svoje nacionalne kulture.

I taj je tekst, kao i Deklaracija, proglašen šovinističkim, a objavljen je pod pritiskom javnosti u beogradskoj Borbi 2. IV 1967.² U Beogradu je u CK donesena odluka načelne naravi prema kojoj je nužno poštivati prirodu i zakone jezičnoga razvitka, a jezičnim varijantama treba osiguravati ravnopravnost i ne vršiti nasilje nad jezikom, s tim da sve nove inicijative u suradnji na jezičnim pitanjima trebaju biti naučno i društveno-politički dobro pripremljene, a

„Novosadski dogovor, koji je rezultat dugogodišnjeg razvitka nauke o jeziku, osnova je za daljnje stručne i političke razgovore o srpskohrvatskom jeziku“ (Izvršni komiteti, 1967. – 1968.: 67.).

Izvršni komitet Centralnoga komiteta Saveza komunista Bosne i Hercegovine na proširenoj sjednici 19. III. 1968. donosi zaključke prema kojima

„narodi BiH, Srbi, Hrvati i Muslimani, ravnopravno se i slobodno služe i jednom i drugom varijantom hrvatskosrpskog, odnosno srpskohrvatskog jezika, miješajući njihova varijantna obilježja“ (Izvršni komiteti, 1967. – 1968.: 129.).

Svako umjetno favoriziranje ili nametanje bilo koje jezične varijante drži se povrjedom prava svakoga čovjeka na slobodan izbor i upotrebu jezičnih izražajnih mogućnosti.

„U svim daljnjim razgovorima o jeziku treba polaziti od osnove koju je dao Novosadski dogovor.“ (Izvršni komiteti, 1967. – 1968.: 130.).

Pozitivni su se rezultati Deklaracije brzo pokazali, barem u formalnom smislu. U Saveznoj skupštini SFRJ uvedeno je simultano prevođenje na jezike jugoslavenskih naroda, a

„poduzimaju se koraci da se osigura ravnopravnost upotrebe jezika i u saveznim organima i u propisima federacije“ (O ravnopravnosti jezika, 1967. – 1968.)

Razmišljalo se i o donošenju posebnoga zakonskoga teksta o ravnopravnosti jezika u Jugoslaviji.

U lipnju 1968. godine u Sekciji za međurepubličku suradnju i međunacionalne odnose Savezne konferencije Socijalističkoga saveza radnoga naroda Jugoslavije održana je na temelju slovenskoga predloška rasprava o pravnoj i praktičnoj ravnopravnosti jezika i pisama jugoslavenskih naroda. Zahtijeva se dosljedno primjenjivanje ustavnoga načela o ravnopravnosti jezika i pisama, temeljem svakoga naroda na samoopredjeljenje. Hrvatsku su ondje predstavljali Milan Moguš, Krunoslav Pranjić i Zdravko Malić. Moguš je zastupao stajalište o hrvatskoj varijanti kao političkoj i egzistencijalnoj kategoriji, neotuđivo ugrađenoj u hrvatsko narodno biće od Bašćanske ploče do danas. Varijante su zapravo jezici i one znatno nadilaze komunikacijsku funkciju (Moguš, 1968. – 1969.). Pranjić ne spori da je s lingvističkoga stajališta hrvatskosrpski jedan i jedinstven jezik po svojem supstratu, ali s političko-pravno-ustavnoga stajališta varijanta mora imati

---

² Poslije ga je srpsko jezikoslovlje (Branislav Brborić) proglasilo „brzopletim“ i „nedomišljenim“ sročnim nedovoljno lukavo „da se isto kaže, ali u vidu upozorenja na konsekvence“. Konsekvencije su zapravo potkapanje republičkih službenih jezika proglašavanjem individualne jezične slobode hijerarhijski najvišim i ustavom zaštićenim oblikom jezične porabe. Brborićevo je razmišljanje razumljivo i u kontekstu velikosrpskoga pristupa jezičnomu pitanju jer su Srbi pojmom „srpskohrvatski“ dobivali sadržajno mnogo više nego samim srpskim pridjevkom.

status jezika te u tom smislu on govori o četirima službenim jezicima u Jugoslaviji: makedonskom, slovenskom srpskohrvatskom i hrvatskosrpskom (Pranjić, 1968. – 1969.). Zdravko Malić naglašava da se tijekom povijesti hrvatski standardni jezik više puta zatjecao u neugodnoj prilici da se brani njegov vlastiti, stoljećima izgrađivani integritet, da se

„opire pritisku koji je zaprijetio da ga dokine kao oblik nacionalne posebnosti. Ovaj je put potekao taj pritisak od onih društvenih snaga koje su u kratkom vremenskom razmaku između ujedinjenja i šestojanuarske diktature isforsirale proces akutne monarhizacije jugoslavenske državne zajednice, a to znači dovele do situacije u kojoj je hrvatski standardni jezik bio prisiljen prijeći iz sfere narodnog (pučkog) suvereniteta u sferu monarhijskog suvereniteta i izgubiti se pod kraljevskim plaštom srpske jezične jedinodržavnosti.“ (Malić, 1968. – 1969.: 7.)

Analizirajući zbivanja u Jugoslaviji nakon Drugoga svjetskoga rata, Malić primjećuje da se prijelaz iz etatističkoga razdoblja u samoupravljačko na lingvističkoj razini može izraziti opozicijom usmeni (prakticistički, shematski, emotivni) – pisani (znanstveni, sistemski, racionalni) socijalizam. Razlika među tim dvama komunikacijskim oblicima bitno se očituje i u većoj konvencionalnosti pisane riječi, tj. u tješnijoj njezinoj povezanosti s nacionalnom kulturom. Ne valja smetnuti s uma da je jezik način na koji se pojedinac potvrđuje u vlastitoj nacionalnoj kulturi (Malić, 1968. – 1969.: 7.).

Ponovna aktualizacija Novosadskoga dogovora i iz njega izišle jezične politike, koja je nakon partijske osude Deklaracije i Predloga za razmišljanje, bila stajalište službene jugoslavenske politike s pripadajućim prigodnim izjavama o ravnopravnosti jezičnih varijanata, koje je upravo isključivao i potirao Novosadski dogovor, bili su razlogom novih hrvatsko-srpskih jezičnih polemika.

Belićev nasljednik i istomišljenik Pavle Ivić zauzima se samo za deklarativnu ravnopravnost dviju varijanata, a svaki njihov lingvistički osmišljaj (rječnik ili pravopis koji bi varijantnost zaista prikazao) nazivao je „cepanjem jezika“ (P. Ivić, 1968. – 1969.), iako je „pocepanost“ bila lingvistička činjenica koju su priznavali i srpski jezikoslovci starijega i mlađega naraštaja, poput Radosava Boškovića (1935.) ili Milke Ivić (1965. – 1966.). Da bi dokazao jedinstvenost i nedjeljivost hrvatskosrpskoga / srpskohrvatskoga jezika, Pavle Ivić izbjegava meritum prijedora: ne spominje standardni (književni) jezik i njegove odlike, odnosno dosegnutu standardiziranost hrvatskoga i srpskoga jezika kao izraza dviju kultura i uljudaba njima posredovanih, nego u polemiku uvodi kategoriju razumljivosti (P. Ivić, 1968. – 1969.: 119.), koja se, kao primarno obilježje organskih idioma, pri lingvističkom određenju standardnoga jezika nalazi na najnižem stupnju njegovih obilježja.

Hrvatska strana nije tražila ništa do priznanja stvarnoga stanja u dvama jezicima, potom prirodna prava svakoga naroda da svoj jezik naziva vlastitim imenom i avnoj-ske odredbe iz siječnja 1944. kojom je zajamčena ravnopravnost „srpskog, hrvatskog, slovenačkog i makedonskog jezika na cijeloj teritoriji Jugoslavije“ (Babić, 1968. – 1969.: 140.). Novosadske zaključke držala je preapstraktnima i stoga podatnima za najrazličitije interpretacije. (Zaboravilo se na proturječnosti, koje je Brozović odmah istaknuo kao najveće nedostatke sporazuma!).

U vezi s pitanjem naziva jezika u Hrvatskoj, Ivić je hrvatskim jezikoslovcima nametnuo i problem jezika srpske manjine, sumnjajući da bi Srbi u Hrvatskoj prihvatili hrvatsko ime za jezik kojim govore i pišu. Naime, hrvatski su jezikoslovci, pozivajući se na prirodno pravo svakoga naroda da svoj jezik i svoju književnost nazivaju vlastitim narodnim imenom (Babić, 1968. – 1969.), to pravo implicite priznavali i srpskomu narodu. Ivić drži da bi u slučaju prihvatanja hrvatskoga imena za varijantu koja je karakteristična za Republiku Hrvatsku, Srbima u Hrvatskoj po toj logici bilo uskraćeno prirodno pravo da svoj jezik nazivaju vlastitim narodnim imenom. Stoga on tvrdi da je dvojno ime hrvatskosrpsko / srpskohrvatsko bolje od samostalnoga imena narodnoga, bilo hrvatskoga, bilo srpskoga, dapače tvrdi da samostalno hrvatsko, odnosno srpsko ime u jezičnom smislu ne postoji. Podsjeća hrvatsku stranu na „mudru“ odluku Hrvatskoga sabora od 5. I. 1867. godine:

„Jezik hrvatski ili srpski izjavljuje se jezikom službenim u trojednoj kraljevini, a svakomu je prosto služiti se pismom latinskim ili kirilskim.“ (P. Ivić, 1968. – 1969.: 119)

Hrvatska strana nije tada Ivićevim razmišljanjima suprotstavila odlike standardnoga jezika – zajednički teritorij, kulturnu i povijesnu povezanost te svijest o pripadnosti tomu prostoru Hrvata i Srba u Hrvatskoj te polemiku učinila lingvistički uvjerljivijom, a njezin ishod za hrvatsku stranu dugotrajno povoljnijim. Naime, prema kriterijima standardnoga jezika, Srbima u Hrvatskoj kao konstitutivnomu narodu,³ isto kao i hrvatskim narodnim manjinama – Mađarima, Rusinima, Česima ili Talijanima – jedino hrvatski jezik može biti standardnim (službenim) jezikom na teritoriju Republike Hrvatske, a njegovo se ime ne izvodi samo iz imena većinskoga hrvatskoga naroda nego i iz zemljopisnoga imena Hrvatske, pa hrvatski pridjevnik ne bi trebao biti zaozoran njezinim građanima. Ivić je u polemici posegnuo i za argumentima koji nisu imali nikakve veze s lingvistikom, uvodeći motive genocida, „preživelih strahota“ i NDH (P. Ivić, 1968. – 1969.: 120., 121.), koji su u idućim desetljećima postali stalnicama srpske jezične politike u onemogućivanju legalnih hrvatskih prava da samostalno odlučuju o standardnom jeziku u Hrvatskoj.

U ozračju Hrvatskoga proljeća 1971. godine četiri su hrvatske znanstvene i kulturne ustanove otkazale Novosadski dogovor kao velikosrpski jezični akt uperen protiv samobitnosti, slobode i naravnoga razvitka hrvatskoga jezika: Matica hrvatska (16. travnja), Hrvatsko filološko društvo (8. svibnja), Institut za jezik JAZU (10. svibnja) i Društvo književnika Hrvatske (1. srpnja). Iako su već u prosincu 1971. demokratski procesi u Hrvatskoj zaustavljeni, Matici zabranjen rad, Jonke umirovljen, a mnogi hrvatski intelektualci zatvoreni na dugogodišnje zatvorske kazne, protunovosadski (protuvukovski) jezikoslovni smjer u Hrvatskoj ipak je pobijedio: u ustavne amandmane 1972. i u hrvatski Ustav 1974. ušla je odredba „hrvatski književni jezik“. Protiv nje su još jednom 1980.-ih bili ustali pod zaštitom partijskoga ideologa Stipe Šuvara hrvatski jugounitaristi Franjo Butorac i Božidar Pasarić, ali Hrvatski sabor 1989. nije izglasovao prijedlog o promjeni ustavnoga članka o nazivu jezika u SR Hrvatskoj.

---

³ Ustavopravna konstitutivnost srpske manjine u Hrvatskoj bila je isposlovana u 19. stoljeću uz pomoć protuhrvatskih europskih čimbenika.

Izravno je beogradsko skrbništvo nad hrvatskim jezikom prekinuto osnutkom samostalnice hrvatske države 1991. godine, ali bitka za hrvatski jezik i njegovo pravo da se predstavlja samostalnim članom u slavenskoj jezičnoj zajednici time nije završena. Ona je prenesena na slavističke katedre u svijetu, gdje srbijanski lobi filološkim argumentima karadžićevske intonacije iz pretprošloga stoljeća o štokavštini kao o tobožnjem isključivo srpskom narječju pokušava hrvatskomu jeziku to pravo osporiti. Na žalost u tom mu, s političkom zaštitom političkih jugoslavena u Hrvatskoj asistiraju i mlađi izmanipulirani hrvatski jezikoslovci, koji inače vrlo dobro znaju da štokavštinu Hrvati ne dijele samo sa Srbima nego i s Makedoncima i Bugarima pa se ipak ne govori o srpskohrvatskobugarskomakedonskom jeziku te da „razumljivost“ među jezicima ne znači istodobno njihovu istovjetnost. Pa ipak njome, „razumljivošću“, kao „najjačim“ dokazom istojezičnosti, interpretiraju danas hrvatsko-srpski standardnojezični odnos. Istodobno, Ivićevi učenici (Marojević, Čović), poput Karadžića prije 200 godina, posljednjim snagama pokušavaju spriječiti nastavak naravnoga udaljavanja srpskoga standarda od hrvatskoga, uzimajući iz potonjega karakteristične detalje, poput popune fonološkoga sustava dvoglasnikom /ie/ (Marojević, 1993.), ponovim uvođenjem ravnopravnosti ijekavice i ekavice u Srbiji ili hrvatskoga znanstvenoga nazivlja u najnovijim rječnicima, koje se navodi uz tipične srpske likove (npr. u kemijskom nazivlju: *aluminij* uz *aluminijum*, *barij* uz *barijum* itd.).

Nataša Bašić

Literatura

- Stjepan Babić, 1968. – 1969., U lingvistici znanstvenost, u politici ravnopravnost, Jezik, god. 16., br. 2., str. 52. – 60., Zagreb
- Stjepan Babić, 1968. – 1969.a., Za ravnopravnost, ali čega?, Jezik, god. 16., br. 5., str. 134. – 147., Zagreb
- Stjepan Babić, 1969. – 1970., Svjetla i sjene u našoj slavistici, Jezik, god. 17., br. 2., str. 60. – 64., Zagreb
- Stjepan Babić, 2009., Bakarić i hrvatski književni jezik, Jezik, god. 56, br. 3., str. 115. – 120., Zagreb
- Radosav Bošković, 1934. – 1935., O leksičkoj i stilskoj diferencijaciji srpskoga i hrvatskoga književnog jezika, Naš jezik, br. 9. – 10., str. 277. – 282., Beograd
- Deklaracija, 1997., Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika 1967. – 1997., Zagreb
- Božidar Finka, 1966. – 1967., I jedinstvo jezika i književne varijante, Jezik, god. 14., br. 3., str. 65. – 75., Zagreb
- Josip Hamm, Mate Hraste, Ljudevit Jonke, 1957. – 1958., Zajedničke emisije naših radio-stanica, Jezik, god. 6., br. 4., str. 103. – 105., Zagreb
- Milka Ivić, 1965. – 1966., Problem norme u književnom jeziku, Jezik, god. 13., br. 1., str. 1. – 8., Zagreb
- Pavle Ivić, 1968. – 1969., Za ravnopravnost, a protiv cepanja jezika, Jezik, god. 16., br. 4., str. 118. – 125.
- Institut za jezik JAZU, 1965. – 1966., Izjava o jedinstvu i varijantama hrvatskosrpskoga književnog jezika, Jezik, god. 13., br. 5., str. 132. – 133., Zagreb
- Izvršni komiteti, 1967. – 1968., Izvršni komiteti CK SKH i CK SKS o suvremenoj jezičnoj problematici, Jezik, god. 15., br. 3., str. 65. – 68., Zagreb
- Ljudevit Jonke, 1966. – 1967., Davičovo pogrešno rezoniranje o jeziku, Jezik, god. 14, br. 3., str. 75. – 79., Zagreb

- Miodrag S. Lalević, 1963., Srpskohrvatski u mom džepu, Beograd
- Zdravko Malić, 1968. – 1969., Pismeno i usmeno komuniciranje, Jezik, god. 16., br. 1., str. 1. – 4., Zagreb
- Radmilo Marojević, 1993., Vaspostavljanje jata u srpskoj pismenosti, Naučni sastanak slavista u Vukove dane, 23/2, str. 91. – 101., Beograd
- Milan Moguš, 1968. – 1969., Varijante prelaze puke okvire komunikativnosti, Jezik, god. 16., br. 1, str. 1. – 4., Zagreb
- Miloš Moskovljević, 1963., Rečnik ruskog i srpskohrvatskog jezika, Beograd Miloš Moskovljević, 1966., Rečnik savremenog srpskohrvatskog jezika, Beograd
- Vinko Nikolić, 1967., Od Bašćanske ploče do zagrebačke Deklaracije, Hrvatska revija, br.1. – 2., str. 21. – 25., München
- O ravnopravnosti jezika, 1967. – 1968., O ravnopravnosti jezika u radu saveznih organa, Jezik, god. 15., br. 3., str. 68., Zagreb
- Krunoslav Pranjić, 1968. – 1969., Zakonski prijedlog: četiri jezika, Jezik, god. 16., br. 1., str. 4. – 6., Zagreb
- Pravopis, 1960., Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika, Zagreb – Novi Sad
- Rezolucija, 1965. – 1966., Rezolucija Zagrebačkog lingvističkog kruga, Jezik, god. 13., br. 5., str. 130. – 132., Zagreb
- Mate Šimundić, 1970. – 1971., O ravnopravnosti jezika na željeznici, Jezik, god. 18., br. 2., str. 60. – 61., Zagreb
- Uredništvo Jezika, 1956. – 1957., Radi objašnjenja. Jezik, god. 5., br. 5., str. 156. – 157., Zagreb
- Zaključci, 1965. – 1966., Zaključci plenuma Društva književnika Hrvatske o problemima suvremenog jezika hrvatske književnosti, znanosti, školstva i sredstava masovne komunikacije, Jezik, god. 13., br. 5., str. 129. – 130., Zagreb

DEKLARACIJA O NAZIVU, POLOŽAJU I BUDUĆNOSTI HRVATSKE SAMOSTALNOSTI

Kronologija deklaracijskih zbivanja u ožujku i travnju 1967.

Kad je u petak, 17. ožujka 1967., na naslovnici zagrebačkoga Telegrama osvanula Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika, malo je tko, uključujući i one koji su Deklaraciju zamislili, sastavili i potpisali, slutio kakav će politički potres taj neveliki, pa i neugledni tekst izazvati. U samo dvadesetak dana zapalila se cijela tadašnja „jugoslavenska samoupravna socijalistička država zbratimljenih naroda i narodnosti“, a u gašenje požara među prvima je s vatrogascima iz najviših stranačkih komiteta pohitao i sâm Demiurg iz Kumrovcu. Dok se Deklaracija dva dana prije, u srijedu, izglasavala u Društvu književnika Hrvatske, a neki prisutni članovi izlazili iz dvorane, kartali se i igrali šah u književničkom klubu, teško da je itko, osim možda prof. Jonkea, Pavletića i Mihalića, znao što se događa i zašto je u Društvo došao i dotad rijedak gost, Miroslav Krleža, i sjeo u drugi red, ali je ispalo kao da je u prvom, jer se ispred njega nitko nije usudio sjesti. Oni iz književničkoga kluba, ali